

/ Volné úvahy/

Ve vysílání jedné zahraniční stanice, tuším Svobodné Evropy, vyprávěl Ivan Hoffman, že na koncert americké folkové zpěvačky J. Baezové, při kterém se pak ocitl za podivných okolností na pódiu, si vzal s sebou Zpěvy staré Číny. Měl zřejmě na mysli souborné vydání Mathesiových překladů, parafrází a ohlasů čínské lyriky, které pro Klub přátel poezie v nakladatelství Čs. spisovatel připravil Jiří Franěk k loňskému stému výročí básníkovy narození. Je to i výtvarně nádherná knížka /ilustrace Zd. Sklenáře/, shrnující nejen "čínské" verše, ale všechno, co s jejich vydáváním souviselo: nabízí jakési kompendium po dlouhé už historické cestě těch veršů k čtenáři. I náklad o čemsi svědčí: kniha vyšla ve 20 000 výtiscích! Ivan Hoffman, známý písničkář, jako by za mladou generaci potvrdil, že dlouholetý strážce učitelova odkazu J. Franěka oprávněně hájil názor, že Zpěvy staré Číny nejsou překlad – ten stárne –, ale parafráze, ohlas, a tedy básnický čin, jenž patří do dějin původní české literatury, tak jako tam patří ohlasy Čelakovského či Zeyerovy.

Ještě před časem si mohl stěžovat, že sinologové se k této otázce nevyjadřují a dějiny české literatury od A. Nováka až po odiózní Ržounekův Nástin že básníka Mathesia neznají. Fakt trvalé čtenářské obliby Zpěvů snad přiměje i bohemisty k tomu, aby Mathesia jako básníka vzali na vědomí, což už dávno učinili Fr. Hrubín, K. Bednář aj.. Sinologové se teď ozvali hutnou poznámkou O. Krále, v níž se mj. konstatuje:

"Není nic snadnějšího pro kteréhokoli sinologického začátečníka než podrobit Mathesia zdrcující kritice. Není nic hloupějšího než to skutečně udělat. Neboť kde bychom byli s celou svou odborností, kdyby Mathesius svého času neučinil z čínské poezie výsostný a dodnes výlučný lyrický fakt moderní české kultury, jednu z klíčových vět českého lyrického textu."

Je tak trochu záhada, v čem vlastně spočívá přitažlivost a životnost této ohlasové poezie. Jedni to vysvětlovali tím, že vznikla v době velkého zájmu o Čínu, jiným byla blízká intimnost lyrické výpovědi kontrastující s odlidštěností okupačního okolí, k dalším promlouvala především sevřeností, gnómkou a vtápným pointováním v linii tomanovsko-sovovské. Složitost Mathesiova básnického činu doloží např. i takový drobný fakt, jako jsou proti-

kladné charakteristiky jeho lyričnosti: K.Bednář ji vidí "jako spíše mužnou, širokého dechu a zralou poezii kořenné síly," zatímco O.Král má za to, že "toto uštknutí čínskou lyrikou významně posílilo onen ženský aspekt současné české poezie, její jinový půl."

Svým způsobem mají asi pravdu oba, i když si zdánlivě protirečí: každý z nich oceňuje jeden její rys a přehlíží druhý. To jen potvrzuje fakt, že tyto verše v sobě mají mnohovrstevnatost a hloubku velké poezie a zachovávají si něco z neproniknutelného tajemství své krásy. Sté jubileum Mathesiova narození tedy přispělo k vyjasnění jeho básnického přínosu české literatuře. Mathesius však svými čínskými ohlasy vlastně vybočil z cesty, po níž léta šel. Byl přece především překladatelem ruské literatury /a mnoha jiných/ a taky skvělým esejistou, byl naším prvním profesorem sovětské literatury na Karlově univerzitě atd.. Nemalou roli měl taky v kulturněpolitických zápasech 30. a pak 40., poválečných let. Především tuto jeho činnost chtěl zachytit sborník Šedý vlk, který sestavil opět J.Franěk ve spolupráci s Jiřím Honzíkem. Knižní vydání se - žádný div! - nepodařilo uskutečnit, takže vyšel pouze strojopisně. Překladatelé z Mathesiovy školy se v něm vyznávají z úcty k učitelově metodě, vzpomínají na kouzlo jeho osobnosti a projevují vděčnost za to, ~~že~~ jak ovlivnil jejich tlumočnický úděl.

Tento jubilejné oslavný tón bohužel v sborníku převládá, ale naštěstí ho vyvažuje několik vědecky střízlivých příspěvků, jako je Drozdův rozbor překladu Měděného jezdce či Ilkův výklad Mathesiova pojmu "jazykového klíče" i příspěvky Fraňkovy a Forstovy; svou erudicí se opět zaskví O.Král v úvaze o Zpěvech staré Číny. Jako příloha jsou v sborníku původní verše z pozůstalosti, neotiskuté překlady H.Heina, epigramy a dramata. Kdo by chtěl dokumentovat Mathesiovo názorové rozpětí od mládí k stáří, najde tu k tomu dost dokladů: z r.1919 je zesměšňující "Písnička o počátcích a koncích českého bolševictví" a z r.1945 básně "Spojenecká" a "Mládí světa", které by mohl A.Brousek klidně zařadit do čítanky českého stalinismu Podivuhodní kouzelníci. Ale tato polarizace neprobíhala tak jednoduše, jak by se na první pohled mohlo zdát.

J.Franěk sice konturuje názorový a politický vývoj svého učitele zcela objektivně, ale právě že jen konturuje, chybějí hlubší studie, které by zvážily kulturní dílo B.Mathesia a pojmenovaly povahu jeho rozporuplností. Přitom tu byla příležitost dobrat se

přes tuto osobnost obecnějších otázek, zejména pokud jde o 30. léta. O.Král má nepochybně pravdu, když Mathesia označuje za "rezonančního člověka, nejen v smyslu literárním a estetickém, ale i ve smyslu mentálním a etickém". Odtud lze odvodit všechny jeho světlé i stinné stránky. Smysl kritického pohledu na jeho činnost nemůže ovšem být v moralistním souzení, má za cíl lépe pochopit na Mathesiových tápáních vliv doby, kdy se do české kulturní prsti zasévaly a vzklíčily v ní cizorodé zárodky dogmatické a protidemokratické tradice, jejichž přezrálé plody jsme sklízeli za tzv. normalizace.

Navštěvoval jsem Mathesiovy přednášky a semináře také, ale jeho žákem v přímém slova smyslu jsem nebyl. Přesto mě tato osobnost vždy poutala právě tím, jak se v ní soustřeďovaly tragické sváry intelektuálů sympatizujících s revolucí v Rusku a nepřísahajících na stranickou ortodoxnost. O to víc byli tito lidé demokratického ducha postihováni stupňujícím se glajchšaltováním sovětského umění a nepochopitelnými politickými zvraty. Do bilance škod, jež napáchal stalinismus, budou muset být započteny i tyto mučivé zkoušky, jímž byli podrobováni tváří v tvář jeho zrůdnostem evropští vzdělanci, kteří v dobré víře utlumovali často hlas svědomí a vydávali tak ohrožení i svůj charakter. Dovedu pochopit, že přemnozí podlehlí náporu soustředěné kampaně proti individualistické, subjektivistické mentalitě, která podle bojovných marxistů patřila zanikajícím, odumírajícím epochám, zatímco typickým projevem přicházející světlé epochy socialismu měla být schopnost pochopit svobodu jako poznanou nutnost. "Probuzená svědomí" po sovětských procesech, která si troufala pochybovat, vyjadřovat rozpaky a výhrady a pod "rouškou abstraktního humanismu" vyslovovala požadavky "absolutní svobody", byla v podezření, že tvoří zálohu "spiknutí temných sil zrahy" /L.Štoll/. Obě mathesiovské publikace vybízejí k pokusu zadívat se směrem, jímž se bude muset ubírat nezbytná revize fučíkovsko-štollovsko-taufrovské tradice, která je u nás stále sakrosanktum kulturní politiky, přestože sovětská glasnost se svým novým myšlením její někdejší jistoty od základu zpochybnila.

x x x

Osudovým Mathesiovým překladem byl Gidův Návrat ze Sovětského svazu. "Od té doby, prakticky až dodneška, je Mathesius označován za trockistu" /J.Franěk/. Už od dřívějška na něm lpělo podezření

z protisovětského stanoviska, když na přelomu 20. a 30. let odsoudil šachtinský a trockisticko-zinověvský proces. Bouřlivým diskusím kolem této knihy dominoval Neumannův Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a ilusí, tehdy i později bible ortodoxní stranickosti a publicistiky odhalující nebezpečí intelektuálního skepticismu.

V tehdejší třídění duchů "bolševická inkvizice" poprvé vytyčila dilema "buď - anebo", "pro nebo proti", neuznávající tzv. střední pozice, a tento redukcionistický model zůstal už trvale základem kulturní politiky komunistické strany. Když se v r.1964 v Literárních novinách rozvinula polemika nad článkem Jiřího Gruši Verš pro kočku, odvolávali se obháječi tzv. stranické linie J. Taufer a J.F.Kolár v Rudém právu - ačkoli už bylo známo dost faktů o Stalinově zločinném zneužívání moci - na stejné argumenty, jakých užívali kdysi J.Fučík a L.Štoll v útocích proti K.Teigovi, Z.Kalandrovi a J.Slavíkovi: fašismem ohroženou první zemi socialismu, stejně jako komunistickou stranu je možné buď bezvýhradně milovat nebo nenávidět, nic mezi tím neexistuje, hlas kritického rozumu se nepřipouští! Fučíkova difamující kritika románu Jiřího Weila Moskva-hranice dodneška platí za marxisticky objektivní odhalení romanopiscova subjektivistického, maloměstáckého pohledu na sovětskou skutečnost. Oba, Weil i Fučík, byli v SSSR v stejné době, žili ve stejné společnosti zahraničních komunistů. V této při tedy o ní mohl pravdivě svědčit jen jeden z nich. Weil, věren svému uměleckému poslání, vykreslil dobovou realitu nejen v podrobnostech životní ubohosti, ale naznačil i plíživou se mentalitu odosobněnosti, partajního "zjednomyslnění". Fučík jako typický ideolog odmítal vidět rozpornost reality, proto její živý umělecký odraz chápal jako pomluvu. Jeho požadavkům odpovídalo socialisticko-realistické vylíčení perspektivy zítřka, nadějí v něco nevídaně nového, co se právě rodí, nadějí vkládaných do skutečnosti málo nadějeplné, z nichž už začal jako obrana proti skepsi vzlínat tlak politických klamů a iluzí. O tom, kdo z těchto dvou viděl sovětský život pravdivě, zda ideolog či umělec, není dnes pochyb.

Zlomyslnou ironií osudu ti, již se domnívali být optimisty bez pověr a iluzí, byli jejich největší obětí. Litgazeta s naprostou otevřeností už loni /v č.10/ přiznala, že Gidova kritika tehdejší sovětské praxe byla plně oprávněná. Protigidovská kam-

paň nebyla jen osudový omyl sebevědomého pošetilce a známých postav levé kultury v čele s J. Fučíkem. Byl to projev široce založené politické koncepce, která oddanost zaměnila za zaslepenost a osobní svědomí nahradila odlidštěným principem stranické disciplíny. Po argumentech této netolerantnosti sahá ortodoxnost vždycky, když je údajně ohrožen posvátný princip stranické víry. Bylo tedy logické, že tzv. normalizace učinila opět prajednoduchou zásadu "buď - anebo" jediným kritériem při hodnocení složitých společenských jevů i osobností. Naše literární historie i po odhaleních glasnosti necítí potřebu vrátit se k 30. létům z dobrých důvodů: pocuchat totiž onk antigidovskou legendu a rozplést ten zádrhel, jehož oba konce utahovala netolerantnost a fanatismus, znamená rozbit celou pozdější stranickou kulturní politiku a zejména její aktuální podobu. Je přece pouze pokračováním stalinské linie represí proti jinak smýšlejícím, represí, které jsou škůdcovstvím na hodnotách národa.

Byl-li tehdy obětí sebeklamů Neumann, jenž realitu sovětské země vůbec neznal a soudil jen podle ušlechtilé znějících tézí a ideologických postulátů, jsou stejnými oběťmi svých pověr ti, kdo ohánějící se marxismem-leninismem zlikvidovali výkvět české kultury, aniž by byli schopni určit, co vlastně tento -ismus konkrétně je. I tentokrát chiméra byla argumentem v boji proti pravdě. Pohřbít modly marxistické kritiky 30. let a podrobit kritickému zkoumání jejich činnost je požadavek, k němuž vyzývá historický vývoj a jenž se nedá natrvalo opomíjet. Literární historii se do toho nechce, a není divu. Bude to pořádné zemětřesení, po němž budou hodnotové akcenty rozestaveny podstatně jinak než dosud a objeví se jiné mravní autority, než jaké uměle vyrobila partajní propaganda v poválečné době. Např. Fučíkovy reportáže ze Sovětského svazu i jeho a Štollovy polemiky vysmívající se naivním hlupáčkům à la Peroutka, kteří uvěřili pomluvám o zinscenovaných soudních procesech a masovém teroru vyfabrikovaným v Goebelsově dílně, se dostanou do prapodivného světla. A položí četné otázky, např. zda běh času neukázal, že těmi naivními hlupáčky, kteří sedli na lep, byli právě autoři těchto reportáží a polemik, takže se stali průkopníky stalinské myšlenkové školy u nás, jež dogma povýšila na vše ospravedlňující princip.

Když F.X. Šalda vyslovuje své pochyby nad vývojem v SSSR, Mathesius je svým znaleckým posudkem kupodivu vyvrací. Sotva mohl nevidět, že od trockisticko-zinověvských procesů, jejichž režii prohlédl, vede přímá spojitost k dalším procesům, že je v tom všem jakási zlověstná logika. A přece tentokrát už neriskuje anatéma levé kultury a raději přivře obě oči, neboť je přece nutné být buď pro nebo proti, střední pozici rudoprávní ideologové neuznávají. Stalinská politika stavěla před socialisticky smýšlející evropské intelektuály takové prokleté dilema neustále, znovu pak po r.1945 za nevybíravých útoků proti Achmatovové, Zoščenkovi, Šostakovičovi atd.. Neutřalost těchto výpadů byla tak odpudivá, že Mathesius už nebyl s to ždanovovským sprostotám přitakat, jako např. J. Taufer, i když neměl odvahu V. Černého odmítnout je. Opo-
vrhovaná střední pozice byla pro něj tentokrát východiskem z nouze.

Mnoho otazníků se shlukuje nad Mathesiovým vztahem k Šolochovovi a Gorkému. Překlad Rozrušené země označuje B. Ilek za "akt dalekosáhlého politického dosahu" zřejmě oprávněně. O literatuře jako pravdivém svědectví života nikdo v té době ještě nepochyboval, a byla-li navíc pravdivost prohlašována za základní požadavek a přednost socialistického realismu, musela být románová výpověď Rozrušené země silným argumentem pro bouřlivou přeměnu sovětského venkova. Mathesius nebyl sám, kdo si Rozrušené země neobyčejně vážil. Epika překypující dramatickými konflikty odlehčovanými obratně scénami plnými humoru přesvědčovala o tom, že rozkulačování a kolektivizace jsou sice složitou, nicméně pro společnost v podstatě bezbolestnou a nezbytnou cestou k šťastným zítřkům. Sovětská kritika, která se radikálně vyrovnává s minulostí, už semtam naznačila ideovou problematičnost románu, ale naplno ho prohlásit za krásnou lež, a tedy za dokonalý socialisticky útěšný kýč, se přece jen neodhodlává. Je ovšem příznačné, že Litgazeta uveřejnila Šolochovův dlouho tajený dopis přítelkyni v Moskvě, psaný v době, kdy pracoval na Rozrušené zemi; sděluje v něm, že široce daleko zuří hladomor, že děti s vydutými bříšky houfně umírají... Tato fakta nejenže se do románu nedostala, ale nepodnítila ve spisovateli ani pochyby o tom, zda krutosti kolektivizace byly opravdu nezbytné.

Rozrušená země je jeden z mnoha dokladů, že literatura může být záměrně lživou fikcí, že talent není vždy médiem svědomí, lid-

skosti a étosu, skrze něž promlouvá účta k pravdě. Tzv. socialistický realismus na tom vybudoval své panství v umění, nikdy to s požadavkem pravdivosti nemyslel vážně, jeho úkolem byl pravý opak: skrývat nepříjemnou pravdu, mlčet o bolestné pravdě, utajovat pravdu o zločinech moci. Teprve zrodem této teorie vzniká literatura, pro kterou je ideologický koncept skutečnosti nad skutečnost samu, proto také pak v krizových situacích dochází k přiznáním "lhalí jsme" nebo k údivu, že literatura ztratila svou prestiž ve společnosti.

Socialistický realismus prohlásil za metodu sovětské literatury na 1.sjezdu spisovatelů v r.1934 Maxim Gorkij, Mathesiův nad jiné oblíbený autor /"Gorkého miloval snad až příliš" -J.Franěk/. Pověst velkého spisovatele a humanisty mu propůjčila nesmírnou autoritu doma i ve světě. Stalin jí obratně využil. V rozhovoru s E. Ludwigem oprávněně tvrdil, že jenom strachem se nedá společnost ovládat. K tomu bylo navíc zapotřebí mít po ruce účinnou metodu klamu, a k té dospěl "sémantickým převratem", po němž se určité jevy přestaly nazývat tradičními pojmy: vězení se stalo nápravně-výchovným ústavem, teror zostřeným třídním bojem, likvidace občanských práv socialistickou demokracií atd.; staré pojmy, jako svoboda, mravnost, humanismus dostaly novou náplň. Tomuto převratu museli napomoci uctívání duchovní vůdci. Po návratu do SSSR obklopuje strana bezpartijního Gorkého okázalou úctou, často ho v jeho vile navštěvuje Stalin, právě tady pronáší později okřídlená slova o "inžinýrech lidských duší". Nekompromisní kritik nespravedlností buržoazního řádu, který dokázal ještě v Nečasových úvahách usvědčovat porevoluční bezohlednosti, rychle podléhá propagandistické vizi. Sovětská skutečnost je mu realizací lidskosti a není v ní nic, před čím by bylo třeba varovat. Tvrdí dokonce, že se příliš kritizují nedostatky, místo aby se vyzdvihovaly světlé stránky nového života. A moudrý Stalin mu namítá: "My se nemůžeme obejít bez sebekritiky. Naprosto nemůžeme, Alexeji Maximoviči." Je to nepochybně jedna z nejtragičtějších frašek sovětských dějin.

Gorkij se pak připojuje k odsudkům obžalovaných v procesech a v dopise "Humanistům", otištěném v Pravdě a v Izvěstijích, napadá teď už proletářský humanista měšťácké humanisty A.Einsteina, Th. Manna aj. za to, že podepsali protest proti popravě 48 "zrádců, kteří zorganizovali nedostatek potravin a hlad v Sovětském svazu". V poselství "Úderníci na stavbě průplavu Moskva-Volha" se pak naplno projeví výsledky sémantického převratu: proslulý feminista

chválí blahodárné působení práce na vězeňkyně, které umíraly vysílením: "Vaše práce ještě jednou ukazuje světu, jak ušlechtilé působí na člověka práce, které dala velká pravda bolševismu smysl, jak nádherně organizuje ženy věc Lenina a Stalina." Tušil Mistr kultury, s kým vlastně v posledních letech života jde?

Gorkého veřejné vystoupení nepochybně pomáhala upevnit Stalino-
vu moc nad dušemi lidí, šířila jeho legendu, přesvědčovala svět, že slovně vytvořený prelud je skutečnost. Sovětská literární historie tato i další fakta zná, ale zatím s nimi příliš neoperuje. A protože pokroková kulturní veřejnost na Západě ve značné míře tehdy už rovněž podlehlá "sémantickému převratu", přijímala dnes stěží pochopitelné krásné lži velkých duchů, nejenom Gorkého, jako nepochybný důkaz o prudce rostoucím blahobytu a štěstí lidí v zemi blízko pólu, kde je všechno "docela jinak, než si může představit člověk kapitalistického světa", jak tvrdil znalec této země J. Fučík v článku o sovětských salónech krásy. V něm také potvrdil fakt "sémantického převratu": "Už několikrát jsem tu řekl, že stará slova, staré pojmy dostávají v Sovětském svazu docela nový obsah. Nebude to zřejmě nikdy dost opakováno." I salóny krásy tam mají přece jinou náplň než v kapitalismu...chodí do nich proletářky!

Působení takových osobností jako byl Gorkij pomohlo tehdy u nás mnohou skepsi a mnohé pochyby zvíkat a výhrady odstranit. Bylo tomu zřejmě tak i v případě B. Mathesia. Nebyl z myšlenkově důsledných lidí, aby už tehdy pronikl ke smyslu toho, co se v SSSR dělo, zachovával si ale střízlivý odstup od protikulturních čistek a ještě jako vysokoškolský profesor měl ve svých přednáškách portréty zavržených spisovatelů /Pilňaka, Achmatovové aj./, kteří podle sovětských ideologických požadavků už dávno do literatury nepatřili, jsouce škůdci socialismu.

x x x

Dogmatická koncepce levé kultury, kterou prosazovali komunističtí kritici kolem Rudého práva a Tvorby před válkou, se ovšem přenesla do osvobozené vlasti a zejména po r. 1948 se naplno prosadila působením L. Štolla, J. Taufra, J. Rybáka, J. Hájka ad.. Když se v soutěži s jinými názorovými proudy ukázala v 60. letech její myšlenková omezenost a sektářství, neostýchalo se toto uskupení a-ni

v nejmenším a chopilo se kulturněpolitického monopolu, který mu přihrála tzv. normalizace. Znovu ožila tradice ostrakizování jinak smýšlejících tvůrců a znovu byla uplatněna teorie "buď-anebo", "pro nebo proti", která se použila s hrubostí zednické míry při souzení složitých kulturních jevů. Zhodnocení posledních dvou desetiletí literatury rozštěpené na tři oddělené proudy, zhodnocení, o jehož nezbytnosti se mluví i v usnesení plenárky Svazu českých spisovatelů, nebude moci jít ke kořenům duchovního a myšlenkového úpadku této doby, nebude-li zároveň provedena kritická analýza 30. let, v nichž sektářská a protidemokratická koncepcie české kultury vznikala, nebudou-li zbaveny aureoly neomylných držitelů dějinné pravdy aktivity, které svá kritéria opíraly o pověry a iluze.

Červen 1989.

Milan Jungmann